

Ruotsinsalmi tiiviisti

Ruotsinsalmi – kolmen valtion historia ja tragedia

Ruotsinsalmen taistelut vaikuttivat kymmenien tuhansien ihmisten elämään laajalla alueella. Ruotsinsalmen linnoituksen jäänteet ja Kotkan merialueen hylät paljastavat pilkahduksia siitä, miltä pienen ihmisen arki on näyttänyt keskellä kamppailua Itämeren herruudesta.

Ruotsi ja Venäjä kävivät vuosina 1700–1809 neljä sotaa. Venäjästä tuli niiden myötä Itämeren voimakkain valtio. Samalla ratkaistiin sodan näyttämöksi jääneen Suomen kohtalo.

Vuosien 1788–1790 sota oli Itämeren valtasuhteiden käännekohta. Ruotsin valtakausi oli päättymässä ja Venäjän kaksipäinen kotka nousi mahdissaan. Nämä suuret käännteet punoutuvat Ruotsinsalmen tapahtumien kautta osaksi sodan ja rauhan tarinaa sekä Suomen historiaa.

Sodan seurauksena nykyisen Kotkan alueelle rakennettiin Ruotsinsalmi–Kymminlinnan kaksoislinnoitus, josta kasvoi yksi aikansa suurimmista asutuskeskittymistä. Ruotsinsalmissa käytiin kauppaa ja rakennettiin, juhlittiin ja raadettiin sekä synnyttiin ja kuoltiin. Historian jäljet näkyvät edelleen Kotkan ympäristössä.

Sodan todellisuus oli aikalaisille kaikkea muuta kuin rajapisteitä kartalla. Molemmilla puolilla taisteluihin otti osaa lukuisia eri kansallisuuksiin, uskontoihin ja yhteiskuntaluokkiin kuuluvia ihmisiä. Sodan kauhuista kärsittiin soutajasta upseeriin ja skånelaisesta tataariin.

Monen matka päättyi Ruotsinsalmeen. Hengenvaarallisia eivät olleet vain taistelut. Niitäkin tappavampia olivat taudit, joiden leviämistä tiheä asuminen ja sotaleirien kurjat olosuhteet edesauttoivat.

Meri kätkee tänäkin päivänä alleen Ruotsinsalmen taisteluiden hylkyjä. Hylkylöytöjen kautta on mahdollista tavoittaa häivähdyksiä sodan todellisuudesta. Arkipäiväiset esineet kertovat sodan arjesta ja siitä, millaisia inhimillisiä tarpeita ja unelmia sekoittui Ruotsinsalmen kohtalonhetkiin.

Kustaan sota – suurvaltojen kädenvääntö

Kustaan sodassa Ruotsi ja Venäjä mittelivät suurvalta-asemasta Itämerellä. Kustaa III:n uhkarohkea sodanaloitus johti voittoon ratkaisevassa meritaistelussa, joka käytiin nykyisen Kotkan saaristossa.

1700-luvulla Ruotsi ja Venäjä sotivat toisiaan vastaan kolme kertaa. Sodista kaksi johti Ruotsin itäosien eli Suomen miehitykseen. Miehitysjaksoja on kutsuttu nimillä Isoviha ja Pikkuviha. Sodista kolmas, Kustaan sota, käytiin vuosina 1788–1790. Nimensä se on saanut Ruotsin kuninkaan Kustaa III:n mukaan. Vastapuolella oli Kustaan serkku, Venäjän hallitsija Katariina II Suuri.

Kustaa III halusi palauttaa maansa mahdin. Tarkoituksena olivat myös henkilökohtaisia, sillä voitto sodassa voisi palauttaa Kustaa III:n kansansuosion. Sotaan ryhtyminen oli uhkarohkeaa: rahavaroja ja muita resursseja ei ollut riittävästi, ja vaarana oli kahden rintaman sota Venäjää ja Tanskaa vastaan. Edes kotimaassa vallinnut vastustus ei silti estänyt kuningasta.

Kustaan sota alkoi vuonna 1788. Syy saatiin pienestä rajakahakasta Puumalassa. Pari kuukautta myöhemmin ruotsalaiset joukot etenivät Suomen etelärannikolla maitse ja meritse laihoin tuloksin. Ruotsin riveissä oli tyytymättömyyttä, ja upseeristo allekirjoitti vaatimuksia rauhan puolesta, tuloksetta.

Varsinaiset taistelut jatkuivat lähinnä kesäaikaan sääolosuhteiden vuoksi. Sekä maalla että merellä käydyt taistelut kääntyivät hiljaksiin Ruotsin eduksi, mutta Kymiolla vastarinta oli edelleen voimakasta.

Taisteluiden painopiste pysyi saaristossa ja merellä. Ruotsinsalmen ensimmäinen meritaistelu elokuussa 1789 päättyi Venäjän voittoon. Ruotsinsalmen toinen meritaistelu seuraavan vuoden heinäkuussa toi puolestaan ruotsalaisille voiton, ja rauha solmittiin elokuussa Värälässä.

Aikakautensa merkittävin taistelu Itämerellä

Ruotsinsalmen toinen meritaistelu oli Itämeren merkittävin meritaistelu. Ruotsalaisten voittoon päättynyt, lukemattomia henkiä vaatinut taistelu sai Venäjän vahvistamaan puolustuksiaan ja johti Ruotsinsalmen linnoituskaupungin syntyyn.

Ruotsinsalmen toista meritaistelua on kutsuttu Itämeren suurimmaksi. Varmaa on, että se oli Itämeren merkittävin. Kymijoen suuhun kerääntyi kesällä 1790 kymmeniä tuhansia sotilaita. Taisteluun osallistui noin 320 sota-alusta: reilut 170 ruotsalaista ja noin 130–150 venäläistä laivaa ja venettä. Aluksia oli suurista soutufrigateista pieniin tykkijolliin.

Ruotsalaiset menettivät aluksistaan vain kuusi. Venäläisten tappiot olivat valtavat: yli 60 alusta menetettiin uponneina, vallattuina tai karikoille poltettuina.

Taistelu päättyi Ruotsin voittoon. Se todisti saaristopuolustuksen merkityksen Venäjälle ja johti Ruotsinsalmen linnoituksen ja laivastoaseman perustamiseen. Suomen rannikko toimi väylänä pääkaupungista toiseen hyvässä ja pahassa. Kun venäläiset ryhtyivät linnoittamaan Kymijokilaaksoa, mallia otettiin Ruotsin suuresta merilinnoituksesta Sveaborgista (nyk. Suomenlinna) Helsingin edustalla.

Taistelun seurauksena Venäjän laivasto muutti strategiaansa ja keskittyi ketterien ja kustannustehokkaiden tykkipursien rakentamiseen. Niitä voitiin valmistaa nopeasti, ja ne soveltuivat suuria laivoja paremmin Suomenlahden karikkaisille vesille.

Ruotsinsalmen linnoitusta rakennettiin, kunnes Suomen sota 1808–1809 muutti sotilaalliset valtasuhteet Itämerellä pysyvästi. Taistelu Pohjoisen Itämeren hallinnasta oli päättynyt Ruotsin tappioon, ja Suomi oli liitetty Venäjän imperiumiin suuriruhtinaskuntana.

Sotaan läheltä ja kaukaa

Ruotsin ja Venäjän joukot koostuivat laajasta kirjosta suurvaltojen eri väestöryhmiä. Saaristolaivastoissa taistelleiden taustat vaihtelivat hämäläisistä italialaisiin ja saksalaisista turkkilaisiin.

Ruotsinsalmen toisessa meritaistelussa kohtasivat toisensa Ruotsin ja Venäjän saaristolaivastot. Upseerit, merenkulkijat ja sotilaat olivat päätyneet Kymijoen suuhun sekä lähiseuduilta että kaukaa suurvaltojen toisilta laidoilta.

Ruotsin saaristolaivastossa palveli ihmisiä kaikista valtakunnan osista Pohjois-Saksan Stralsundista Suomen maakuntiin. Saaristolaivaston merimiehet oli värvätty pääosin Lounais-Suomen merenkulkupitäjistä, mutta moni oli lähtöisin Pohjanmaalta, Skånesta tai Tukholman saaristosta. Noin puolet aluksilla palvelleista oli sotilaita Hämeen, Uudenmaan ja Savon prikaateista. Saaristolaivasto edusti koko Ruotsin valtakuntaa.

Venäjän sotakaleereihin tarvittiin paljon soutajia, mutta harva tarttui airoon vapaaehtoisesti. Näin meritaisteluun päätyi ihmisiä myös kaukaa Turkista ja Venäjän Aasian-puoleisilta aroilta. Osa ruotsalaisten vangeiksi jääneistä venäläisten joukkojen sotilaista oli Venäjän muiden sotien vankeja Mongoliasta tai Mustaltamereltä.

Venäjän laivastossa palveli ilmeisesti myös valtakunnan vähemmistökansojen jäseniä, kuten suomalaisia ja mordvalaisia, mutta moni puhui äidinkielenään venäjää. Upseereista moni oli venäläinen, mutta vakiintuneen tavan mukaan Venäjän laivastossa palveli paljon ammattiupseereita Euroopan merenkulkumaista: Isosta-Britanniasta, Ranskasta, Espanjasta ja Italian eri ruhtinaskunnista.

Saaristofregatti St. Nikolai

Svjatoi Nikolai on Ruotsinsalmen toisessa meritaistelussa uponneista aluksista parhaiten tunnettu. Sillä on ollut erityinen rooli suomalaisen meriarkeologian alkutaipaleella.

Ruotsinsalmen meritaisteluiden tunnetuimpia tragedioita lienee Venäjän saaristolaivaston fregatti St. Nikolain kohtalo. Upouusi 38 tykin soutu-fregatti edusti uutta alustyyppiä ja saaristolaivaston tulivoimaisinta kalustoa. Aluksen pituus oli noin 40 metriä, leveys 9,75 metriä ja syväys matalia rannikko- ja saaristovesiä silmällä pitäen vain 3,6 metriä. Uudenkarhean sotalaivan purjehdushistoria jäi kuitenkin lyhyeksi.

Brittiupseeri Samuel E. Marshallin komentama, lähelle venäläislinjan keskiötä sijoitettu alus oli tunteja ankaran tykkitulen kohteena. Marshall ei silti suostunut antautumaan. Noin 400 henkeä käsittäneestä miehistöstä oli taistelujen ja tykkitulen jälkeen hengissä enää noin 80, kun pahoin vaurioitunut St. Nikolai alkoi kallistua. Fregatti upposi hetkessä, ja vain kourallinen miehiä pelastui.

Kun sukeltaja Karl Reijasto löysi St. Nikolain hylyn Kotkan vesiltä vuonna 1948, meriarkeologiaa ei tieteenalana ollut olemassa. Ensimmäiset yritykset nostaa St. Nikolai epäonnistuiivat, ja hylky vaurioitui osittain. Vasta 1960-luvulla sukelluslaitteiden kehitys tarjosi mahdollisuuden vedenalaisiin tutkimuksiin.

1970-luvulta lähtien Museovirasto ja Kymenlaakson maakuntamuseo ovat järjestäneet useita tutkimusleirejä. Näiden tutkimusten myötä suomalaiset olivat 1990-luvulle tultaessa saavuttaneet kansainvälisesti tunnustettua meriarkeologian osaamista.

St. Nikolain hylky koki kovia vilkkaan laivaväylän varrella, ja lopulta se romahti kasaan. Venäläisen fregatin asema suomalaisen vedenalaisen tutkimuksen historiassa on silti erityinen.

Hylkyjen merenpohja

Meritaistelut jättivät jälkeensä hylkyjä, joiden salaisuuksia on vielä runsaasti paljastamatta. Ruotsinsalmen merialueella on kansainvälisesti merkittävä määrä hylkyjä.

Ruotsinsalmen merialueella käytiin Kustaa III:n sodan aikana kaksi Ruotsin ja Venäjän saaristolaivastojen välistä meritaistelua. Nykyisen Kotkan edustalla on yhä tänä päivänäkin lukuisia taisteluihin purjehtineiden alusten hylkyjä yli kahdensadan vuoden takaa.

Ruotsinsalmen ensimmäiseen taisteluun osallistui arviolta 107 venäläistä alusta ja vain 45 ruotsalaista. Tämä taistelu päättyi Venäjän voittoon. Ruotsinsalmen toiseen taisteluun osallistui 130–150 venäläistä alusta ja reilut 170 ruotsalaista alusta. Ruotsin voitto saaristossa ratkaisi Kustaan sodan.

Uponneita tai muulla tavoin tuhoutuneita aluksia oli lukuisia. Toisessa meritaistelussa laivoja menetettiin yhteensä noin 70, joista vain 6 oli ruotsalaisia aluksia. Tuhoutuneisiin tai uponneisiin aluksiin kuuluivat muun muassa Venäjän saaristolaivaston uusimmat ja suurimmat fregatit St. Alexander, St. Jekaterina, St. Konstantin, St. Maria ja St. Nikolai.

Ruotsinsalmen taisteluihin liittyvä hylkyjä ja alusten jäänteitä lienee Ruotsinsalmen merialueella ja sen tuntumassa arviolta 45–60. Ruotsinsalmen meritaistelualueella oleva 1700-luvun hylkykeskittymä onkin lajissaan maailman suurimpia.

Kaikkiaan Ruotsinsalmen taisteluihin liittyviä hylkyjä on toistaiseksi löydetty kaksikymmentä. Neljä näistä aluksista on havaittu vasta vuoden 2019 aikana.

Ruotsinsalmen linnoitus – kaupunki ilman oikeuksia

Ruotsinsalmen linnoitus sijaitsi nykyisellä Kotkansaarella. Se oli Suomen mittakaavassa merkittävä asutuskeskittymä, joka ei silti koskaan saanut kaupunkioikeuksia.

1700-luvun lopulla nykyiselle Kotkansaarelle syntynyt Ruotsinsalmen merilinnoitus kasvoi seuraavan vuosisadan alkuun mennessä yhdeksi aikansa suurimmista asutuskeskittymistä Suomen mittakaavassa. Sen strateginen merkitys Venäjälle oli tärkeä: Ruotsinsalmen linnoituksen tehtävänä oli suojella pääkaupunki Pietaria.

Kadut ja kujanteet täyttyivät sotilaista ja upseereista. Päälylystö ja viranhaltijat toivat usein mukanaan vaimon, lapsia ja palvelusväkeä. Ruotsinsalmeen löysivät tiensä myös kauppiat, joita ilman lähes kymmenen tuhannen asukkaan kaupunki ei olisi tullut toimeen.

Runsaasta asukasmäärästään huolimatta Ruotsinsalmesta ei koskaan tullut kaupunkia sanan varsinaisessa merkityksessä. Se oli ensisijaisesti linnoitus, jossa elettiin linnoituksen ehdoilla. Kaupunkimaisuutta toi asemakaava kortteleineen ja tontteineen, mutta väestöltään Ruotsinsalmi erosi selvästi aikansa kaupungeista. Se oli miehinen yhteisö, jossa seitsemää sotilasta kohden oli yksi siviili.

Läheisen Haminan kaupungin porvarit hyötyivät linnoituksen rakentamisesta ja sen asukkaista. Siksi he myös vastustivat kaupunkioikeuksien myöntämistä Ruotsinsalmelle. Vaikka Hamina oli asukasmäärältään kohtuullisen kokoinen kaupunki, se ja toinen lähikaupunki Loviisa yltivät väestöiltään vain murto-osaan Ruotsinsalmen asukasmäärästä.

Arkea Ruotsinsalmen linnoituskaupungissa

Linnoituskaupungin asukkaista suurin osa oli sotilaita ja upseeristoa, jotka edustivat useita kansallisuuksia ja uskontoja. Lisäksi linnoitus houkutti kauppiasperheitä sekä lähiseutujen nuorta väkeä.

Linnoituksen väestö heijasteli Venäjän valtakunnan kirjavaa väestöpohjaa, johon kuului yli sata eri kansallisuutta. Vilkkailla kaduilla ja kujilla kaikui puhetta monilla eri kielillä. Asukkaiden vakaumukset vaihtelivat katolilaisuudesta luterilaisuuteen ja islaminuskoon, mutta ylivoimaisesti suurin osa varusväestä oli ortodokseja.

Tavallisen sotilaan arki oli kaavamaista ja kurinalaista. Päivästä toiseen sotilaat osallistuivat sotaharjoituksiin, kunnostivat sotasatamaa ja huolsivat linnaketta. Useimpien kotina olivat satojen miesten asuttamat kasarnit.

Upseeriston elämä oli yltäkylläistä, suorastaan loisteliasta. Sotaharjoitusten vastapainona upseerit saivat nauttia säädynmukaisesta seurapiirielämästä lähikartanoissa ja upseeriklubilla.

Sotilaiden saama rahapalkka houkutteli yrittäjiä. Alueelle muuttikin kymmeniä kauppiaita ja suuri määrä pikkuporvareita perheineen ja apulaisineen.

Töiden perässä linnoitukseen muutti myös lukuisa joukko lähikylien ja -kaupunkien nuoria naisia. Ruotsinsalmessa piikat saivat parempaa palkkaa ja elämä oli vapaampaa kuin kotikylässä. Vapaus näkyi myös kasvavana aviottomien lasten määränä.

Sotilaat toivat työtä ja toimeentuloa – mutta myös sairauksia. Keuhkotauti, isorokko, kolera ja lavantauti jylläsivät. Ahtaat asumisolot tartuttivat tauteja eteenpäin nopeasti. Sotilaille oli tarjolla sairaalahoitoa, mutta sairastuneet vaimot ja lapset eivät päässeet sotilassairaaloihin hoidettaviksi. Vuonna 1804 joka kolmas Ruotsinsalmessa kuollut oli alle 15-vuotias.

Ruotsinsalmi tänään

Ruotsinsalmen linnoituskaupunki pilkahtelee kotkalaisten arjessa vielä tänäkin päivänä. Historiallisia rakennuksia ja rakenteita paitsi vaalitaan myös käytetään uusin tavoin.

Kotkansaarelle kohosi Ruotsinsalmen linnoituksen tuhoutumisen jälkeen nykyinen Kotkan kaupungin keskusta. 1700-luvun lopulla rakennetun linnoituksen jäänteet näkyvät edelleen nykykotkalaisen jokapäiväisessä ympäristössä.

Kotkansaaren poikki kulkee Ruotsinsalmenkatu, joka muistuttaa nimellään monivaiheisesta linnoituskaupunkihistoriasta. Ruotsinsalmenkadun varrelle jää Isopuisto. Puistossa sijaitsee Pyhän Nikolaoksen kirkko, joka on ainoa yhä alkuperäisessä käytössään oleva rakennus Ruotsinsalmen linnoituksen ajalta. Kirkko säästyi tuholta ja tulipalolta, joka kohtasi koko muuta linnoitusta Krimin sodassa 1855. Lähes kymmenen tuhannen asukkaan linnoituskaupungista on kirkon lisäksi säilynyt vain kaksi ruutikellaria.

Katariinan Meripuiston korkeimmalla kohdalla merelle tähyää päälinnake Fort Katariina. Veneilijä ohittaa Kukourissa komeana kohoavan Fort Slavan linnakkeen, ja yhteysalus Varissaarelle eli Vaakuun vie lisäksi myös Fort Elisabethin linnakkeelle. Kaksi jälkimmäistä linnoitusta suojasivat aikoinaan Ruotsinsalmeen johtavia laivaväyliä.

Tiutisen saarella ja Kotkansaaren Haukkavuorenkadun varrella sijaitsevat Ruotsinsalmen linnoituksen aikaiset redutit eli pienet linnakkeet, jotka pystyivät neliskulmaisen muotonsa ansiosta puolustautumaan kaikkiin suuntiin. Nykyään Haukkavuorenkadun redutti hurmaa tuoksullaan, sillä se kunnostettiin vuonna 2001 ja sinne perustettiin yrttitarha kaupunkilaisten iloksi.

Tänä päivänä Ruotsinsalmessa on rauhallista. Ruudinkatkuisen puolustuslinnakkeen keskelle on kasvanut leppoisa merikaupunki.

Teksti: Merikeskus Vellamo. Suomen merimuseo & Kymenlaakson museo 2019.